

Ганна Дидик-Меуш, КОМБІНАТОРИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI–XVIII СТОЛІТЬ. ТЕОРІЯ. ПРАКТИКА. СЛОВНИК. Львів, Національна академія наук України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Наукове Товариство ім. Шевченка, 2018, сс. 687.

Autorka książki jest pracownikiem Instytutu Ukrainoznawstwa NAN Ukrainy; wchodzi w skład zespołu reakcyjnego opracowującego *Słownik języka ukraińskiego XVI – pierwszej połowy XVII w. (Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.)*.

Hanna Dydyk-Meusz proponuje inny niż dotychczas sposób opisu słownictwa występującego w zabytkach językowych. Recenzowana monografia jest metodologiczną propozycją połączenia tradycji (stanowią ją zabytki piśmiennictwa ukraińskiego) z nowatorskimi metodami współczesnego językoznawstwa: kombinatoryki oraz lingwistyki kombinatorycznej. Opis leksyki prowadzony jest w aspektach kognitywistycznym i kulturologicznym.

W rozdziale 1 zatytułowanym *Українська мова XVI–XVIII ст.: Традиційне і нове дослідження* (s. 13–48) autorka pokazuje różnicę pomiędzy odbiorem czytelniczym tekstów współczesnego i historycznego. Odczytanie zabytków dawnego piśmiennictwa odbywać się powinno z pozycji rekonstrukcji językowej świadomości ówczesnego społeczeństwa staroukraińskiego (s. 13). Językowa świadomość dawnych Ukraińców zawarta jest przede wszystkim w tekstach, zaś adekwatne odczytanie wymaga gruntownej wiedzy o językowo-kulturowym aspekcie epoki. Swoje twierdzenie w tym zakresie Hanna Dydyk-Meusz wspiera wynikami najnowszych badań uczonych ukraińskich¹ i europejskich².

Autorka monografii stawia pytanie: jak badać dawne teksty? Jaką rolę pełni „uzus”, a jaką korpus tekstów (s. 49–50). Rodzi się też problem w kontekście zabytków językowych: czy badać język (*langue*) – system, ukr. *мова*, czy jego realizację (*parole*) ukr. *мовлення*³. H. Dedyk-Meusz opowiada się za badaniem zabytków piśmiennictwa ukraińskiego na płaszczyźnie *parole*, ukr. *мовлення* (s. 49–50). Uważa bowiem,

¹ Poulet G., *Phenomenology of Reading*, “New Literary History” 1969, vol. 1, nr 1, s. 53–68 [za: Г. Дидик-Меуш, *Комбінаторика української...*].

² Zob. *Українська мова. Енциклопедія*, [współred.] В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, Київ 2000: hasła *Мова* (s. 318–320), *Мовлення* (327–328).

³ Autorka powołuje się na publikację: В.А. Плунгян, *Корпус как инструмент и как идеология: о некоторых уроках современной корпусной лингвистики*, “Русский язык в научном освещении”, Москва, 2008, № 2 (16), с. 7–20 [za: Г. Дидик-Меуш, *Комбінаторика української...*].

podobnie jak współcześni badacze⁴, że koncentracja na faktach językowych daje możliwość opisywania zjawisk językowych, a nie osobliwości modeli językowych.

Rozdział 2 *Комбінаторна лінгвістика: термінологічна база* (s. 50–100) to doskonały przegląd opinii i szkół metodologicznych mieszczących się w obrębie lingwistyki kombinatorycznej. Ten współczesny model opisu języka zabytków piśmiennictwa ukraińskiego znajduje w recenzowanej pracy uzasadnienie teoretyczne. Wartością tej części monografii jest uporządkowany przegląd podstawowych terminów i szkół metodologicznych związanych z lingwistyką kombinatoryczną (zob. tabela 1. *Z historii lingwistyki kombinatorycznej*, s. 56). Autorka konkluduje: podstawą lingwistyki kombinatorycznej są syntagmatyka i kombinatoryka (s. 57). Punktem teoretycznego odniesienia autorki recenzowanej pracy są rozstrzygnięcia metodologiczne rosyjskiej badaczki M. Wławackiej⁵ (zob. schemat 1, s. 50 zatytułowany *Współzależności podstawowych pojęć lingwistyki kombinatorycznej*). H. Dydyk-Meusz konstatuje: „Syntagmatyka łączy dwa zjawiska: *walencję*, ukr. *валентність*, i łączliwość, ukr. *сполучуваність* (s. 61). Dodajmy tutaj jeszcze *kontekst* i *dystrybucja*.

Zasadniczy dla rozważań autorki jest termin *kombinatoryka*, wyrażony w tytule monografii, i szczegółowo omówiony w podrozdziale *Kombinatoryka* (s. 61–78). H. Dydyk-Meusz wychodzi od ogólnego stwierdzenia, że pojęcia kombinatoryka lub *lingwistyka kombinatoryczna* są w językoznawstwie ukraińskim nieznane. Brakuje tego terminu, jak pisze autorka monografii, w *Encyklopedii języka ukraińskiego*. Derywaty od nazwy *kombinatoryka* występują w wymienionym dziele jedynie w odniesieniu do zagadnień fonetycznych; zastosowane natomiast zostało określenie *kombinatoryczne zmiany dźwięków* (EUM, 262). Należy dodać, że podobnie jest w *Encyklopedii języka polskiego*,⁶ występuje tutaj tylko hasło pomocnicze *Kombinatoryczne warianty fonemu* (s. 184). Z kolei w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego*⁷ podany jest wprawdzie termin *Kombinatoryka* wraz z definicją (s. 276), ale z odesłaniem do hasła *Lingwistyka matematyczna* (s. 309–310).

W schemacie 2 (s. 71) zatytułowanym *Wzajemne odniesienia pojęć syntagmatyka i kombinatoryka*, zostały pokazane zakresy pojęć *syntagmatyka* i *kombinatoryka*. Oba pojęcia, oprócz cech wspólnych, mają także różniące je właściwości. H. Dydyk-Meusz, nawiązując do ustaleń Achmanowej, łączy termin *kombinatoryczny*, ukr.

⁴ Autorka powołuje się na publikację: В.А. Плу́нган, *Корпус как инструмент и как идеология: о некоторых уроках современной корпусной лингвистики*, „Русский язык в научном освещении”, Москва, 2008, No 2 (16), s. 7–20 [za: Г. Дидик-Меуш, *Комбінаторика української...*].

⁵ Wykaz prac M.W. Wławackiej podaje autorka recenzowanej monografii w *Bibliografii* (s. 402–403). Przywołuje 10 prac wydanych w latach 2004–2017. Tutaj warto przywołać pracę habilitacyjną: М.В. Влывацкая, *Теоретические основы комбинаторной лингвистики: лексикологический лексикографический аспект*, Новосибирск 2013, s. 470.

⁶ *Encyklopedia języka polskiego*, wydanie trzecie poprawione i uzupełnione, red. S. Urbańczyk i M. Kucała, Wrocław–Warszawa–Kraków [1999].

⁷ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995.

комбінаторний, z terminem *pozycyjny*. Tę zależność przenosi autorka recenzowanej monografii na płaszczyznę lingwistyki kombinatorycznej. Konkluduje: „Отож позиція – невід’ємна мова <коректних> висловлювань у мовленні, а значить, і умова стабільності структури мови” (s. 73). Słusznie, jak sądzę, autorka podkreśla rolę pojęcia *pozycji jednostki języka*, widząc jego miejsce w systemie języka.

Autorka monografii, posiłkując się określonymi rozwiązaniami metodologicznymi językoznawców ukraińskich (M. Koczerhan, M. Bałko) i rosyjskich (W.W. Morokowkin), ustala typy łączliwości (*сполучуваність*). Są: łączliwość syntaktyczna (s. 80–82), łączliwość semantyczna (s. 83–84), łączliwość leksykalna (84–87) oraz łączliwość stylistyczna (87–89). Całość tych rozważań zamyka schemat 4. *Współzależność typów łączliwości* (s. 90), inspirowany propozycją M. Wławackiej rosyjskiej uczzonej. W rozważaniach dotyczących łączliwości można było, moim zdaniem, odwołać się także do *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* (zob. hasło *Łączliwość* s. 317). Podsumowaniem omawianych zagadnień stanowi podrozdział zatytułowany: *Łączliwość jako kombinatoryczno-kognitywne zjawisko* (s. 91–100).

Rozdział 3 *Ад’ектив XVI–XVIII ст. у площині комбінаторики: словосполучення і статус його атрибутивного компонента* (s. 101–163) stanowi praktyczne zastosowanie teoretycznych rozważań zawartych w poprzednich rozdziałach. H. Dydyk-Meusz z analizowanych zabytków językowych XVI–XVIII w. wydobyła 40000 związków syntaktycznych przymiotnikowo-rzeczownikowych (*ад’ективно-субстантивні словосполучення*), oznaczanych dalej przez autorkę symbolem ACC, tak też w recenzji. Analizę wymienionych związków przeprowadziła autorka według różnych kryteriów: m.in. na podstawie struktury prostej (por. przykłady *рѣчи вонныхъ*) i złożonej (por. *люди великого князства*, s. 110), także według uszeregowania (miejsca) przymiotnika względem rzeczownika, por. układ w prepozycji *смутный трены* i postpozycji *людми поддаными* (s. 110). Autorka podaje poświadczenia określonych związków, przywołując tytuły poszczególnych zabytków językowych i frekwencję związków ACC wyrażaną w odsetkach (np. w prepozycji 30%, w postpozycji 37%, s. 11). Zaslugą H. Dydyk-Meusz jest twórcza analiza materiału, innymi słowy autorka, klasyfikując analizowane związki ACC i posiłkując się już znanymi klasyfikacjami, wprowadza własne propozycje, pisząc: „З огляду на це виникла потреба розробити кілька новаційних класифікацій ад’ективів” (s. 114). W analizie ACC wyróżnia np. formy adiektywne, które nie ograniczają zakresu rzeczownika, por. *тварь гнѣвливая* (Czerminów, 1646 Perło 128 zw.) i zakresy ograniczone, tj. przymiotniki zwężające znaczenie rzeczownika, por. *житный хлѣбъ* (1724) i inne (s. 114–115). Do wniosków ogólnych, zamykających ten rozdział, należy m.in. stwierdzenie, że w 40% wypadków przymiotniki atrybutywne mieszczą się w normie językowej tego okresu, zaś 60% przeanalizowanych przykładów ACC wykazuje zakłócenie tradycyjnego porządku ACC (s. 162). Autorka stwierdza, że istnieją różnorodne przyczyny odchyień od normy. Jedną z nich może być to, że przypię-

sywana obiektowi cecha wyrażona przymiotnikiem atrybutywnym, znajduje się poza zbiorem cech inherentnych (właściwych danemu obiektowi). I odwrotnie: stabilność cechy atrybutywnej w ACC jest zachowana wówczas, gdy jest to cecha inherentna dla danego obiektu.

Przedostatni, 4 rozdział, pt. *Ад'єктивно-субстантивні словосполучення в українській мові XVI–XVIII ст. як об'єкт комбінаторної лексикології та синтаксису* (s. 165–317), prezentuje meritum zamysłu autorki przeniesienia metodologicznych założeń kombinatoryki na konkretny historyczny materiał językowy. H. Dydyk-Meusz pokazała to wzorcowo w szczegółowych analizach tekstów XVI–XVIII-wiecznych. Brane pod uwagę hasła: *Dusza* (*Душа*), *Serce* (*Серце*), *Zamysł*, *dalekosiężny plan* (*Умысль*), schemat 6, s. 183–184), ewangeliczne wartości – *Nadzieja* (*Надья*), *Miłość* (*Любовь*), *Wiara* (*Вѣра*) (schemat 7, s. 210–211), następnie *Bóg* (*Богъ*) obok *bóg/bogi* (*богъ/богу*) (schemat 8, s. 231), dalej *Człowiek* (*Чоловѣкъ*) (schemat 9, s. 236–237), *kościół* ‘budynek przeznaczony do celów religijnych’ (*Церковь*) (schemat 10, s. 258), *Kościół* ‘religijna wspólnota wiernych...’ (*Церковь*) (schemat 11, s. 262), stanowią istotę mentalności i egzystencji ludzkiej w opisywanej rzeczywistości językowo-kulturowej. To kognitywno-kulturologiczne ujęcie połączeń adiektywno-substantywnych pokazuje wartość kombinatoryki jako metodologii. Pierwsze trzy hasła *Dusza* (*Душа*), *Serce* (*Серце*), *Zamysł* (*Умысль*) występują, jak pokazała analiza przeprowadzona przez H. Dydyk-Meusz, z 85 przymiotnikami (łącznie). Z wymienionego zbioru tylko 2 – *чистый* i *злый* są wspólne dla wszystkich wymienionych pojęć; 3 przymiotniki atrybutywne, tj. *благочестивый*, *каменный*, *лукавый*, są wspólne dla – hasel *serce* i *dusza*; 6 przymiotników, tj. *добрый*, *завистный*, *заятерный*, *правдивый*, *правый*, *побожный* dla – *Serce*, *Zamysł* (s. 183–184). Autorka konstatuje: binarna opozycja pokazana w analizowanych połączeniach tworzy „światopoglądową opozycję <dobra> i <zła>, która stanowi mentalną podstawę świata chrześcijańskiego” (s. 184). Stwierdza następnie, że ta światopoglądowa opozycja generuje opozycję semantyczną: *добрый* – *злый*, *грешный* – *праведный* (s. 184).

Wartością prowadzonych przez Autorkę analiz jest zarówno wyodrębnienie z grupy ACC określonych przymiotników i ich zestawianie w określone paradygmaty, jak i tworzenie słowników (glosariów) zawierających wyodrębnione hasłowo przymiotniki. Znajdujące się w obrębie artykułu hasłowego mikrokonteksty dokumentacyjne ułożone zostały według kryterium leksykalno-semantycznego i strukturalnego. Pozwala to na wydobycie ze zbioru ACC, z jednej strony, formalnych układów omawianych komponentów, z drugiej zaś – ich semantyki (s. 199–204).

Rozdział 5 „Комбінаторний словник української мови XVI–XVIII століть”: *принципи укладання і структура* (s. 319–364). Projektowany *Słownik kombinatoryczny ACC* jako dzieło lingwocentryczne jest pierwszym takim tezaurem w leksykografii ukraińskiej i słowiańskiej. Celem wymienionego *Słownika* jest odtworze-

nie związków wyrazu wraz ze wszystkimi rozszerzeniami leksykalnymi (s. 357). *Комбінаторний словник української мови* (dalej jako KСУМ) powinien, jak pisze autorka, maksymalnie odtworzyć bazę przymiotnikowo-rzeczownikowych połączeń (ACC). Założenia metodologiczne projektowanego *Słownika* podane zostały szczególnie w recenzowanej monografii. Bogata baza źródłowa, tworzona na podstawie 550 wielotematycznych tekstów (zawierających od 100 do 200 wyrazów) odzwierciedlających różne sytuacje komunikacyjne (s. 368), pozwoli na odtworzenie językowo-kulturowego obrazu świata. Próbką projektowanego *Słownika* została podana w dodatku zatytułowanym *Комбінаторний словник української мови XVI–XVIII століть (А–Б)* (s. 501–687). Planowany *Słownik* będzie, jak się wydaje, dziełem wyjątkowym nie tylko w leksykografii ukraińskiej, ale i słowiańskiej. Powstający *Комбінаторний словник ...* łączy w sobie dwa wymiary – słownika historycznego i zarazem słownika kombinatorycznego ACC XVI–XVIII w.

Sumując, należy stwierdzić, iż recenzowana praca pt. *Комбінаторика української мови XVI–XVIII століть...* autorstwa Hanny Dydyk-Meusz to faktycznie zeszyt próbny wielkiego *Słownika kombinatorycznego*, którego przedmiotem opisu są związki adiektywno-substantywnie języka ukraińskiego XVI–XVIII w. Należy oczekiwać, że prezentowane w recenzowanej pracy założenia metodologiczne i praktyczna ich realizacja (zob. hasła słownikowe A–B) dają jednoznaczne podstawy do umieszczenia tego niezwykle ważnego naukowo dzieła leksykograficznego w planach badawczych Instytutu Ukrainoznawstwa NAN Ukrainy we Lwowie.

Feliks Czyżewski
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej